

Francisco Pérez Mateo.

LA NOSTRA PORTADA

Francisco Pérez Mateo (1903–1936): un escultor ocultat i ignorat

RAMON BALIUS I JULI

Al catàleg de l'exposició "Rodin i la revolució de l'escultura. De Camille Claudel a Giacometti", celebrada a Barcelona durant la tardor-hivern de 2004, s'inclouia un interessant assaig titulat "Rodin i la transformació de l'escultura a Espanya" del qual és autora la historiadora, crítica d'art i comissària d'exposicions, Josefina Alix. Entre les figures que adornen l'article s'hi troba una representació fotogràfica de l'escultura *Boxadors i Àrbitre*, de Francisco Pérez Mateo, artista esmentat en el curs de la narració. La troballa ens va portar a una recerca sobre la personalitat i l'obra d'aquest artista.

Un personatge singular

Vam poder assabentar-nos, amb sorpresa, que Pérez Mateo era un personatge singular en tots els aspectes de la seva curta vida i en les característiques del seu art: havia mort al front de batalla, durant la defensa de Madrid, l'any 1936, als 33 anys d'edat. Li van dedicar una mostra i un homenatge pòstum al Pavelló Espanyol de la República a l'Exposició Internacional de París de 1937; la seva obra va patir un contumaç oblit després de la Guerra Civil; la majoria de les seves produccions es troben en parador desconegut i solament se'n tenen fotografies. Encara avui, dues escultures continuen enterrades sota l'asfalt de la capital; sabem que el 1982 es va presen-

tar una mostra de la seva obra a la Facultat de Belles Arts de la Universitat Complutense, comissariada per Josefina Alix. El 2002 hom li va dedicar una exposició antològica al Museu Nacional Centre d'Art Reina Sofía, comissariada també per Josefina Alix. Amb motiu d'aquesta mostra es va publicar un veritable llibre catàleg, totalment original, de la tan esmentada Josefina Alix, la qual, curiosament, no figura com a autora a la capçalera d'aquest catàleg, que en realitat és una veritable monografia sobre Francisco Pérez Mateo. A més, és important d'assenyalar que avui dia no existeix família pròxima de l'artista i que, cosa que és molt interessant per a nosaltres, Pérez Mateo va ser, sens dubte, el pioner de l'escultura esportiva espanyola. Segons la seva biògrafa, Pérez Mateo fou un escultor únic, perquè cap escultor de la seva època d'enlloc del món no havia aconseguit amb èxit treballar en l'anomenat *Nou Realisme* i *Nova Objectivitat*, al mateix temps que lluitava defensant la pràctica de la *talla directa*.

És evident que el record de Pérez Mateo i de la seva obra ha patit un obscurantisme culpable, només trencat per l'admirable tasca de Josefina Alix, la qual, malgrat la seva ferma voluntat, no ha tingut el ressò que mereixia. És al·lucinant que nosaltres, que des de fa més de quaranta anys hem investigat centenars d'artistes plàstics d'arreu del

món que hagin dedicat alguna part de la seva obra a l'esport, fins avui no hàgim trobat referències d'aquest extraordinari escultor. Per a més inri, Francisco Pérez Mateo era català.

Barcelona

Havia nascut a Barcelona el 17 de maig de 1903. El seu pare, Vicente Pérez Mateo, natural de Gaibiel (Castelló), treballava com a cambrer i la seva mare, Rosa Mateo Bonet, era del mateix poble. Una germana més petita, Rosita, va morir als tres anys, quan en Francisco en tenia cinc. Per aquell temps la mare va estar internada en un manicomi de Barcelona. Aleshores, i fins als deu anys, va viure a Gaibiel, amb la seva tia paterna Adela, sota l'autoritat, encara que llunyana, del seu pare. Aquest va influir poderosament sobre el desenvolupament de la personalitat del futur artista. Durant aquests anys, el pare va millorar la seva feina de cambrer en un restaurant, i va passar a ser el màitre de l'Hotel Colón, un dels més importants de Barcelona, on s'hostatjaven personatges de la política, de l'aristocràcia i de la burgesia, i en la cafeteria del qual es feien tertúlies d'intel·lectuals. Aquest ambient li va proporcionar una ampla cultura i la possibilitat de rebre assessorament i mitjans econòmics per donar al seu fill una educació acurada. Aquest

va anar en un col·legi dels Escolapis, on va aprendre francès, va llegir, va escoltar i va gaudir amb la música i va començar a tallar fusta amb finalitat artística. És també llavors que es va despertar la seva afecció per l'esport i la vida a l'aire lliure; en aquest sentit, practicà l'escoltisme afiliat al Centre Excursionista de Catalunya.

En aquesta època, Barcelona vivia moments de transformacions socials i culturals, potenciades, aquestes, per la força inusitada de la llengua catalana. Pérez Mateo va entrar en contacte amb el noucentisme i amb els nous corrents avantguardistes, influenciats per artistes europeus –Robert i Sonia Delaunay, Maria Laurencin, Olga Sacharoff, Picabia– que fugien de la Gran Guerra. Concretament, en escultura, junt amb els corrents Mediterranis –Aristides Maillol– Noucentistes –Josep Clarà i Enric Casanovas– i Modernistes –Josep Llimona i Ismael Smith– emergien artistes joves com Joan Rebull, que consideraven la *talla directa* com un símbol de modernitat davant del *modelat*. Ben segur que, malgrat la seva joventut, Pérez Mateo va intuir i acceptar aquesta tendència. Possiblement gràcies al seu pare, va adquirir una bona relació amb el prestigiós mestre Miquel Blay, professor de Modelat i Director de la “Escuela de San Fernando” de Madrid i amb el Marquès de Valdeiglesias, el qual, curiosament, havia estat promotor i fundador de l'Escoltisme a Espanya.

Sembla que l'any 1916, Pérez Mateo va viure el combat de boxa entre Jack Johnson, antic campió de Món dels pesos pesats i Arthur Cravan, l'anomenat boxador-poeta, personatge ful que va perdre el combat de manera vergonyosa. En hipòtesi, segons Josefa Alix, el record d'aquell tristament còmic esdeveniment va inspirar l'obra *Boxadors i Àrbitre* que ocupa **La Nostre Portada**.

Madrid

El 1919 es va traslladar a Madrid, on el seu pare va entrar a treballar com a màtre al Gran Hotel de París de la Puerta del Sol. Era un hotel selecte, on s'allotjaven molts artistes i intel·lectuals. Segons explica, Miquel Blay i el Marquès de Valdeiglesias, que coneixien els seus treballs, li aconsellaren que fes oposicions per ingressar en la “Escuela de San Fernando”. Va aprovar l'ingrés en el primer examen i es va matricular el 14 d'octubre. Ben aviat, la seva afabilitat i sociabilitat li van proporcionar nombrosos i veritables amics. Es dedicava intensament a les classes i gaudia amb la seva tasca. Durant cinc anys, del 1919 al 1923, va cursar les diferents matèries amb excel·lents resultats.

Pérez Mateo va continuar, cada vegada amb més convicció, practicant la *talla directa*. Aquest tema “*modelat versus talla directa*”, va ser motiu de freqüents i fortes, però amigables, discussions amb el mestre Miquel Blay, que es perllongaren durant força temps. Aquesta tècnica no era llavors assignatura admesa a l'escola, tot i que anys després de l'estada de Pérez Mateo ho va ser. Per poder treballar la pedra, es va construir un cobert a l'escola i més tard va muntar un petit taller en una pedrera, al costat dels picapedrers. Allí, observant aquests artesans i seguint els seus consells, va aprendre'n la tècnica. Al principi, treballava solament a cops de buixarda, a l'estil de Miquel Àngel, més tard, va fer-ho a més amb cisell i punxó. Amb la primera gran obra, un *nu masculí*, començada a l'escola i acabada el 1924 a la pedrera, va obtenir una Menció Honorífica, amb borsa de viatge, a l'Exposició Nacional de Belles Arts. En els anys de l'escola va tenir condeixebles com Gregorio Prieto, Rosa Chacel, Carlos Sáez de Tejada, Félix Alonso, Joaquín Peinado, Esteban Vicente, Juan Bonafé, Arturo Soto, Salvador Dalí –que suportava difícilment– Maruja

Mallo i Remedios Varo. Molt especial fou l'amistat fraternal amb el pintor Antonio Alix i amb Cristino Mallo, dels quals va realitzar interessants retrats. Amb alguns d'aquests amics compartia afeccions, intel·lectuals, com ara llegir i escoltar música clàssica –Beethoven– i moderna –Ravel, Debussy i Txaikovski– i esportives. Acudia a les pistes d'atletisme a llançar la javelina, el pes, el disc o el martell, es banyava al Jarama, i a l'hivern anava a esquiar a Cercedilla.

París, Madrid

Amb la borsa de viatge obtinguda va poder acomplir, el 1925, un somni molt desitjat: viatjar a París. Allí va conèixer directament les obres de Maillol, Rodin i, molt especialment, de Bourdelle i va visitar sovint el *Musée du Louvre*, principalment les sales d'art arcaic, que aleshores era molt reconegut pels avantguardistes de l'època. En tornar de París, esculpeix l'anomenat *Nen Arquer*, amb evident influència de l'*Hèracles Arquer* de Bourdelle. Des llavors els seus treballs són més acurats i de tècnica depurada, perquè utilitza estris d'esculpir més adequats.

En 1927 marxa una altra vegada a París per observar l'actualitat artística i els moviments d'avantguarda. Visita Bourdelle i li mostra fotografies de les seves obres. De nou a Madrid, influenciat per l'ambient parisenc i per la lectura del llibre “*Realisme màgic. Postexpressionisme*” de Franz Roh, que propugna la *Nova Objectivitat*, la seva estètica es va veure modificada. Malgrat això, en 1928 presenta, junt amb els pintors Antonio Alix i Pedro Muñoz, una exposició que té unes característiques especials. Els artistes s'han retratat mútuament segons el seu estil i tots han realitzat una obra sota el mateix tema i el mateix model: un *Jesucrist Crucificat*. Per obtenir aquest espècimen, van crucificar un mort al dipòsit de cadàvers de

l'Hospital de San Carlos. La crítica fou força negativa per als pintors, però no així per a l'escultor. El mateix any va guanyar el Premi Nacional d'Escultura amb una *Font-banc* dedicada als nens, tema obligat del certamen; l'obra estava realitzada en el terreny estètic de la *Nova Objectivitat*. Les seves escultures es caracteritzen des d'aleshores per ser formes clares, precises, de línies fortes i contorns sòlids. Són obres austeres, que mostren un *Nou Realisme*, que contrasta amb el realisme de moda a Europa, que es defineix pel seu *verisme*. Segons Roth, és una segona creació de les coses i de la naturalesa. Francisco Pérez Mateo és un escultor pioner de la *Nova Objectivitat* i del *Nou Realisme*, a qui la *talla directa* li va proporcionar la tècnica més adequada.

L'esport

Cap els anys 1929 i 1930 apareix un tema nou en les seves escultures: l'esport. És un fet que està d'acord amb les seves afeccions, les dels seus companys i les de molts artistes i escriptors de la generació del 27, també anomenada la *Generació del cinema i de l'esport*. En les moltes exposicions en què va intervenir fins a l'any 1936, van figurar sempre obres de temàtica esportiva, que al final comentarem.

Ideologia política

El 1933 es defineix clarament l'actitud política de Pérez Mateo. Participa en la Primera Exposició d'Art Revolucionari, organitzada per l'Associació d'Artistes i Escriptors Revolucionaris. Es posiciona enfront de la guerra imperialista i contra el feixisme i en defensa de la Unió Soviètica i el proletariat. És una ideologia plenament revolucionària, en relació directa amb el Partit Comunista, al qual s'havia adherit amb els seus amics Antonio Alix i Isaias Díaz. Un fet,

l'assassinat d'Alix per la Guàrdia d'Assalt durant una vaga, va provocar una forta crisi a l'artista.

Pedagogia de l'art

Mentre s'esdevenia tot això, cap a l'any 1934, possiblement per desvincular-se econòmicament del seu pare, va iniciar una fase en la seva carrera artística que podríem anomenar *pedagògica*: fa classes de dibuix industrial al *Centro de Instrucción Comercial de Madrid* i concursa per obtenir una plaça de professor de dibuix en Instituts. Obté un lloc de professor interí de dibuix a l'Institut Elemental de segona ensenyança de Vilanova i la Geltrú. Hi va realitzar una activitat exemplar, que va anar des de la creació d'una biblioteca d'art i l'organització de freqüents sortides culturals, fins a la instal·lació d'un taller de modelatge. Durant el curs va treballar en el mateix institut, on va plasmar diferents obres en fusta d'eben, bronze i marbre. Segons sembla, va tenir temporalment una xicota, que fou la model d'una escultura anomenada la *Banyista*. Pérez Mateo vivia en una pensió de Barcelona i treballava en un taller d'aquesta ciutat. A principi de 1935 va guanyar les oposicions de professor titular a l'Institut Nacional de segona ensenyança de Manresa, on es va traslladar, encara que va continuar vivint a Barcelona.

Madrid 1936

El 1936 va participar en l'exposició "*L'Art Espagnol Contemporain*", organitzada per la Societat d'Artistes Ibèrics al "*Jeu de Pomme*", a París. En escultura, Pérez Mateo figurava al costat dels Clarà, Capuz, Mateo Hernández, Manolo Hugué, Apel·les Fenosa, Gargallo, Juli Gonzales o Joan Rebull, és a dir, l'elit de l'escultura espanyola. El més de març, va sol·licitar una pensió de quatre mesos per anar a estudiar la metodologia

del dibuix aplicada a l'ensenyament secundari. Es proposava visitar Ginebra i Brussel·les. Durant les vacances d'estiu va ser a Madrid. El 4 de juliol es va inaugurar l'Exposició Nacional de Belles Arts on, entre d'altres obres, va presentar la *Banyista*. Catorze dies després va començar la **Guerra Civil**. Pérez Mateo va entrar a *L'Aliança d'Intel·lectuals Antifeixistes per a la Defensa de la Guerra Civil*; hi va realitzar tasques de propaganda, un retrat de *Lenin*, i un cartell titulat *Valtant una falç com un fusell*. Es va obsesionar amb la idea que el seu lloc era al front, defensant la seva ciutat. Amics i companys de *L'Aliança* van intentar dissuadir-lo amb l'argument que cadascú tenia el seu lloc en aquella batalla. No va acceptar els seus consells i es va integrar a les casernes del *Cinquè Regiment*. Després d'un breu aprenentatge bèl·lic, en va sortir amb el grau d'alferes; el 6 de novembre, a les quatre de la tarda, va marxar amb el *Batalló Comuna de París* cap al front de Carabanchel. En aquella zona es lluitava pràcticament cos a cos; amb ell hi anava el pintor Isaias Díaz, el qual explica que "*estava obstinat a parar un tanc, disparant un tret a través de la tronera i matar el conductor*"; l'última vegada que el va veure viu devien ser cap a les sis i mitja de la tarda; i diu: "*No sé com devia morir, si el van matar al 'paredón', a l'Hospital Militar o li va passar un tanc per sobre*". Mai no se'n va poder trobar el cos.

Al seu poble, Gaimiel, una placa recordava el seu nom i la seva mort. A Vilanova i la Geltrú, el Consell Municipal va proposar donar el seu nom a l'Institut on havia treballat. Al Pavelló de la República de l'Exposició Internacional de París es va presentar una exposició pòstuma; en una sala es retia homenatge a Pérez Mateo i al també escultor Emiliano Barral, que havia mort el mateix dia en un altre front. Entre les obres de Pérez Mateo n'hi figuraven dues d'esportives: la *Banyista* i el baix relleu dels *Nedadors*.

Obra esportiva

En el curs de la narració, en diferents moments hem assenyalat el tarannà esportiu de Pérez Mateo i les moltes obres en les quals és protagonista l'esport. També hem considerat el seu caràcter de pioner de l'escultura esportiva a Espanya. Hem de dir que la majoria d'aquestes obres, igual que moltes d'altres, les coneixem només a través de reproduccions fotogràfiques. Possiblement, de moltes més no en tenim ni referències de la seva existència.

La primera obra d'aquesta sèrie és el *Nen Arquer* (1925), realitzada en pedra, que es troba en parador desconegut. Possiblement inspirat en l'Hèracles Arquer de Bourdelle. (Fig. 1).

Retrat de *José Alix* (1924), realitzat en pedra de Novelda. (Fig. 2).

Coneixem un relleu en pedra de grans dimensions dedicat a *Lluitadors de grecoromana* (cap a 1924) gràcies a una fotografia que protagonitzava el seu amic

José Rigol. En parador desconegut, es pensa que aquesta obra pot estar enterrada sota un carrer de Madrid (carrer Justo Dorado) proper a casa seva, juntament amb el retrat de Lenin.

Boxadors i Àrbitre (1930), és l'escultura en pedra que ocupa **La Nostra Portada**. Es troba en parador desconegut. Segons Josefina Alix podria estar inspirada en l'encontre boxístic disputat l'any 1916 entre Jack Johnson i Arthur Cravan.

Nedadors (1930), baix relleu en pedra de grans dimensions, en parador desconegut. (Fig. 3).

Llançador de martell (1930), baix relleu en pedra (146x146,8x20,5 cm). IVAM de València. (Fig. 4).

Esquiador (1931), escultura en ciment, de grans dimensions, en parador desconegut. Posteriorment va ser fosa en alumini, material insòlit en escultura. (Fig. 5).

Llançador de martell (1931), escultura en ciment, de grans dimensions, en parador desconegut. (Fig. 6).

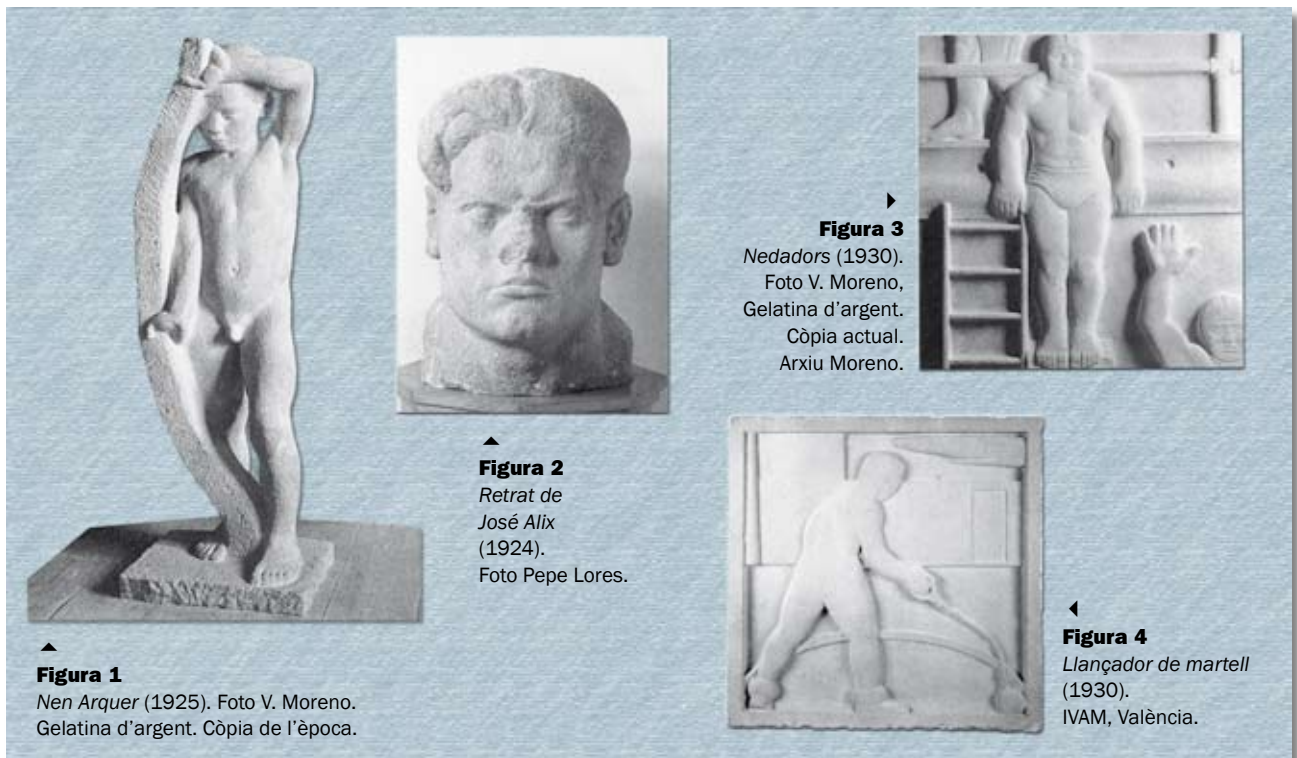
Banyista (1935), escultura en guix (185x70x3 cm). Museu Nacional d'Art de Catalunya. (Fig. 7).

Nedadors (1935-1936), escultura de grans dimensions, en parador desconegut. (Fig. 8).

Es coneixen diferents esbossos de *Llançador de martell* (1930), de *Banyistes* (1934-1935), i de *Milicians del batalló alpi del Cinquè Regiment amb esquís i armament* (1936). Estan realitzats a llapis, llapis carbó, carbonet i tinta. (Figs. 9, 10, 11 i 12).

Per a nosaltres seria un motiu de gran satisfacció creure que, gràcies a *Apunts. Educació Física i Esports*, Francisco Pérez Mateo i la seva obra hauran arribat més àmpliament al Món de l'Esport.

Hem d'agrair l'ajuda de la Sra. Josefina Alix, que ens ha facilitat a través de la seva obra "Francisco Pérez Mateo, Escultor, 1903-1936", la totalitat de la informació existent sobre Francisco Pérez Mateo.

▲ **Figura 1**

Nen Arquer (1925). Foto V. Moreno. Gelatina d'argent. Còpia de l'època.

▲ **Figura 2**

Retrat de José Alix (1924). Foto Pepe Lores.

▶ **Figura 3**

Nedadors (1930). Foto V. Moreno, Gelatina d'argent. Còpia actual. Arxiu Moreno.

◀ **Figura 4**

Llançador de martell (1930). IVAM, València.

◀ **Figura 5**
Esquiador (1931).
Foto V. Moreno.
Arxiu Moreno.

▶ **Figura 8**
Nedadors
(1935-1936).

▲ **Figura 9**
Llançador
de martell (1930).
Esbós, llapis
carbó s/cartolina.

▲ **Figura 6**
Llançador de martell (1931).
(Fotografia reproduïda a "Blanco y Negro").

▲ **Figura 10**
Banyista (1934-1935).
Esbós llapis s/paper.

Figura 11
Banyistes (1934).
Esbossos, llapis
s/paper.

▲ **Figura 12**
Milicià Batalló Alpí (1930).
Esbós, llapis
i tinta s/cartolina.

◀ **Figura 7**
Banyista (1935).
MNAC. Barcelona.

▶ **Figura 13**
Exposició Homenatge a
Francisco Pérez Mateo i
Emiliano Barral
(París, 1937). Foto Collar.

